

УДК 378.147

Н.В. ГРИСЕНКО,

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

УСВІДОМЛЕНЕ СТАВЛЕННЯ ДО НАВЧАННЯ ЯК ПОКАЗНИК ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ СТУДЕНТІВ

Проаналізовано феномен особистісної зрілості в теоріях вітчизняних та зарубіжних вчених. Наведено результати емпіричного дослідження відмінностей у показниках особистісної зрілості у студентів з різними рівнями усвідомленого ставлення до навчання.

Ключові слова: зрілість, особистісна зрілість, усвідомлене ставлення до навчання.

Постановка проблеми. Динаміка розвитку сучасного суспільства характеризується поворотом до людини, її життєвого шляху як шляху «визрівання» особистості, з одного боку, і «авторського читання соціальних норм життя», з іншого. Сьогодні людина може стати особистістю, лише навчившись усвідомлено тримати точку опори морального і духовного саморозвитку всередині себе, не дозволяючи маніпулювати власною свідомістю, добудовуючи власну індивідуальність відповідно до особистісного смислу життя. Її здатність свідомо будувати і здійснювати свій життєвий шлях стає найважливішим фактором суспільного розвитку.

Широке і різноманітне використання термінів «зрілість особистості», «особистісна зрілість» у повсякденному житті та наукових джерелах, значний інтерес до проблем зрілості в руслі окремих галузей психології, постійне звернення до проблем зрілості у зв'язку з дослідженнями інших психологічних феноменів поєднується з поодинокими в загальній психології і психології особистості самостійними дослідженнями особистісної зрілості, що не вирішують завдання комплексного, системного опису цього феномену з точки зору найбільш загальних закономірностей, механізмів його існування і розвитку. Питання зрілості особистості частіше розглядаються в контексті інших психологічних проблем: довіри, професійно-особистісної реадптації в умовах проживання, кризи життєвих відносин, ставлення до власності і до грошей, конфліктності, ефективного батьківства тощо.

Людина виступає як цілісний суб'єкт пізнання, як динамічна автономна система, що постійно змінюється і вдосконалюється. Ідея можливого зв'язку феноменів усвідомленого ставлення до навчання та особистісної зрілості у представників юнацького періоду вікового розвитку теоретично існувала в психології, проте не досліджувалась як самостійна проблема.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема особистісної зрілості стала предметом вивчення як зарубіжних, так і вітчизняних науковців (Б.Г. Ананьев, Л.І. Анциферова, О.О. Бодальов, М.Й. Боришевський, Ю.З. Гільбух, Г.А. Дьоміна, Е. Еріксон, І.С. Кон, Д.О. Леонтьев, А. Маслоу, Л.П. Овсянецька, Г. Олпорт, К. Роджерс, Ф. Перлз, Л.М. Потапчук, А.О. Реан, Т.М. Титаренко, Д.І. Фельдштейн, В. Франкл, О.С. Штепа, П.М. Якобсон та ін.). Дослідники відзначають, що детермінантами особистісної зрілості є психологічна та соціальна зрілість особистості (А.О. Реан, О.С. Штепа, П.М. Якобсон та ін.), які стали предметом розгляду багатьох вчених (М. Драганов, С.Н. Іконнікова, В.Т. Лісовський, К.К. Платонов, В.В. Радул, О.Б. Старовойтенко, Х. Томе, Д.І. Фельдштейн, П.М. Якобсон та ін.). Також особистісна зрі-

лість характеризується стійкими ціннісними орієнтаціями (А.Г. Здравомислов, В.А. Ядов), чуттям ідентичності (Е. Еріксон, Є.В. Чорний), визначається успішністю процесу самоактуалізації (Ю.Г. Долінська, І.Я. Шемелюк) тощо.

Метою статті є систематизування та більш детальне розкриття поняття особистісної зрілості і співвіднесення її з усвідомленим ставленням до навчання студентів.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні психологи при розгляді феномену особистісної зрілості робили акцент на соціальній природі людини і підкреслювали важливість її суспільної самореалізації. Так, для Б.Г. Ананьєва зріла особистість – це особистість суспільно активна, громадянин країни у повному значенні цього слова. Крім того, вчений вважав, що особистісна зрілість характеризується такими компонентами, як свобода і відповідальність, цілісність і гармонійність, актуалізація та реалізація власних можливостей. Зріла особистість володіє навичками самоконтролю, що є адекватними для соціальної взаємодії та різноманітних ситуацій у житті людини [2].

На думку П. Я. Гальперіна, зрілою особистістю може вважатися лише суспільно відповідальний суб'єкт. Визначення ступеня зрілості встановлюється за оцінкою дій людини у системі відносин, що існують в певному суспільстві, а також відповідно до показників успішності освоєння нею конкретної діяльності [4].

О.М. Леонтьєв бачить як основний показник зрілості особистості сформовану стійку ієрархію мотивів, яка забезпечує усвідомлене і зважене ставлення до явищ навколишньої дійсності [3].

Як вважає Д. І. Фельдштейн, розвиток особистості являє собою прогресивно спрямований, соціально обумовлений процес розгортання людської сутності, в якому становлення особистісної зрілості виступає як інтегральна лінія онтогенезу. При цьому умовою формування зрілої людини є домінування в її мотиваційній сфері саме вищих духовних потреб [11].

Згідно з І.С. Коном, зріла особистість активно володіє своїм середовищем, характеризується стійкою єдністю особистісних рис і ціннісних орієнтацій [2].

У свою чергу, В.А. Петровський пов'язує особистісну зрілість з персоналізацією, тобто здатністю реалізовувати своє буття в інших людях, виходити за межі власної особистості. Знову ж таки підкреслюється важливість соціальних зв'язків для можливості особистісного зростання, соціум розглядається як важлива детермінанта розкриття людиною усієї багатогранності свого внутрішнього світу [4].

Позиції цих авторів відображають основні аспекти бачення феномену особистісної зрілості у рамках вітчизняної психології. Однак, як вже зазначалося, ця проблематика також досить ґрунтовно розроблялась і зарубіжними психологами у руслі гуманістичної психології, психоаналізу та когнітивної психології. У більшості праць цих напрямів бачення зрілої особистості постає через розкриття образу «ідеальної людини», яка характеризується психологічним здоров'ям, розвитком повною мірою власних природних здібностей, творчим самовираженням. Основоположним моментом становлення зрілої особистості вважається в першу чергу розкриття власного потенціалу, розуміння своєї внутрішньої сутності, а вже потім як завершальний штрих і умову подальшого зростання бачить так звану самотрансценденцію – вихід за межі свого «Я». Останнє положення відкриває спільний момент у розумінні особистісної зрілості як вітчизняними, так і зарубіжними психологами про важливість для людини не лише власного саморозвитку, а й участі в житті інших [2].

Якщо говорити про сучасних дослідників, то загалом їх науковий інтерес спрямовується на пошук інтегративної моделі особистісної зрілості, більш глибокий аналіз її критеріїв та детермінант становлення. Так, С.Л. Братченко та М.Р. Миронова визначають зрілу особистість як «суб'єкт власного життя, що відповідає за взаємодію як із зовнішнім світом, включаючи інших людей, так і з внутрішнім світом, із самим собою». Автори пропонують такі характерні ознаки особистісної зрілості, як цілеспрямованість, самостійність, динамічність, цілісність, конструктивність та індивідуальність [1].

На думку А. Г. Портнової, особистісна зрілість входить до загальної структури особистості і взаємопов'язана із рядом характеристик – умінням встановлювати контакти з іншими людьми, довірливістю, впевненістю у собі, природністю, спонтанністю [5].

Слід звернути увагу на підхід до розуміння особистісної зрілості О.О. Бодальова. Він визначає цей феномен як певний ступінь розвитку людини, коли вона набуває здатності виконувати свої громадські, подружні і батьківські обов'язки, а також соціально та індивідуально виявляти себе як діяча в конкретній галузі праці [3].

Сучасний вчений А.О. Реан, аналізуючи феномен зрілості людини в межах нового напрямку науки – акмеології, виділяє чотири компоненти особистісної зрілості: відповідальність, терпимість, саморозвиток та інтегративний компонент [7].

З точки зору В.М. Русалова, зрілу людину слід розглядати як «особливий просоціальний тип самоактуалізованої особистості», яка не лише стає творцем власного життя, але й сприяє творчості інших людей, вирішує соціальні проблеми в ім'я людини, виконує функцію своєрідного ідеалу в суспільстві. Тобто вчений продовжує лінію вітчизняної наукової думки і вважає обов'язковою умовою досягнення особистісної зрілості здатність вийти за межі свого «Я» і побачити навколишній світ, зацікавитись життям людей навкруги, брати участь у їхньому житті, а не лише обмежуватися розвитком виключно власної особистості [8].

Особливо слід відзначити науковий внесок у розробку проблематики особистісної зрілості сучасної української дослідниці О.С. Штепи, яка запропонувала авторську позицію щодо структури і сутності зазначеного феномену. На її думку, особистісна зрілість виступає онтологічним ядром особистості, що забезпечує людині можливість прийняття власної самоцінності і безпосередньо пов'язана з формуванням его-ідентичності. Сформованість его-ідентичності виявляється у здатності людини до самовизначення не тільки через ототожнення себе з тим, як вона сприймається суспільством, а й завдяки співвіднесенню себе із собою, осягненню того, що сенсом є вона сама [10].

Особистісна зрілість, за О.С. Штепою, є одночасно інтегральним критерієм особистісного зростання та виявом особистісного потенціалу людини. Особистісне зростання розуміється як розгортання особистісного в особистості та актуалізація процесу саморозвитку за певних умов. Необхідність сприятливих обставин для особистісного зростання свідчить про вплив соціального середовища на розвиток особистості [10]. У свою чергу, особистісний потенціал виявляється у внутрішніх ресурсах, які допомагають людині долати задані обставини, бути суб'єктом власного життя. Проте слід зазначити, що поняття особистісного зростання і особистісного потенціалу не протистоять одне одному [3]. Скоріше навпаки – наявність особистісного потенціалу забезпечує природність особистісного зростання. Адже людина розвивається та самоактуалізується за рахунок внутрішніх ресурсів, які, однак, неминуче взаємодіють із соціальним середовищем.

Як результат глибокого вивчення особистісної зрілості О.С. Штепа дає таке визначення цьому феномену. Особистісна зрілість – це психологічне новоутворення зрілого періоду життя людини у вигляді онтологічного ядра особистості, важливого для егоідентичності. Вона є одночасно критерієм особистісного зростання та виявом особистісного потенціалу людини, тобто її життєстійкості у здійсненні своєї життєвої стратегії [10].

Отже, на основі проведеного теоретичного аналізу феномену вважаємо за необхідне дати узагальнене визначення особистісної зрілості, яку будемо розуміти як складний психологічний феномен, що є новоутворенням зрілого періоду життя людини, виявляється в розгортанні особистісного потенціалу і характеризується моральною спрямованістю особистості, усвідомленою життєвою позицією, цілісністю, відповідальністю, творчим ставленням до життя і здатністю реалізовувати себе в суспільній діяльності.

Проблема розвитку особистісної зрілості в юнацькому віці стала спеціальним предметом теоретичних та емпіричних досліджень небагатьох психологів. Так, комплексному її вивченню присвячено праці Г.А. Дьоміної, В.Н. Максимової, Л.В. Потапчук, О.С. Штепи, В. Філіппової та ін.

Важливим для розвитку особистісної зрілості в юнацькому віці є спеціально організовані умови навчання і виховання у загальноосвітньому закладі, виші тощо. Тому значущим є створення відповідного навчально-виховного середовища, яке сприяло б особистісному зростанню його вихованця.

Метою вищої освіти в сучасних динамічних соціально-економічних умовах є різнобічний розвиток молодих людей, їхніх пізнавальних інтересів, творчих здібностей, загальнонавчальних умінь, навичок самоосвіти, які сприяють самореалізації особистості та профе-

сійної реалізації в майбутньому. Здійснити ці наміри на практиці можна лише при свідомому підході студентів до навчання. Ця проблема є актуальною для вищої освіти, тому що ВНЗ стає контекстом розвитку особистості для багатьох випускників шкіл, які часто змирилися з беззмістовністю життя і відсутністю потреби у їхніх особистих силах внаслідок соціально обумовленого відходу освіти від мети виховання унікальної, цілісної та вільної особистості, здатної усвідомлено вибудовувати і здійснювати власний життєвий шлях. Студенти є не стільки об'єктом педагогічного впливу, скільки суб'єктом власної діяльності. Тому пізнавальні потреби активніше розвиваються в процесі самостійної пізнавальної діяльності учнів, коли людина не просто слухач, а активний учасник у пізнавальному процесі.

Тому **гіпотезою** емпіричного дослідження стало припущення, що існують відмінності у показниках особистісної зрілості у осіб з різними рівнями усвідомленого ставлення до навчання. Дослідження було проведено на вибірці 60 осіб, в тому числі 32 жінок та 28 чоловіків, які є студентами різних факультетів Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара.

Для дослідження усвідомленого ставлення до навчання ми застосували дві методики: анкету діагностування навчальної мотивації (модифікація Н.Ц. Бадмаєвої) та анкету діагностування заглибленості до навчання (Г. Кравець). Для того, щоб перевірити саме усвідомленість навчання, ми використали тест сенсожиттєвих орієнтацій (СЖО) в адаптації Д.О. Леонтьєва.

Як можна побачити з рис. 1, найбільш вираженими мотивами навчання у студентів є мотиви творчості (творчої самореалізації), професійні (професійної самореалізації), мотиви престижу (престижності професії та вищої освіти), навчально-пізнавальні (зацікавлені в отриманні знань) та комунікативні (розвиток соціальних комунікацій). Але самі по собі ці мотиви нам не дають уявлення про усвідомлене ставлення до навчання.

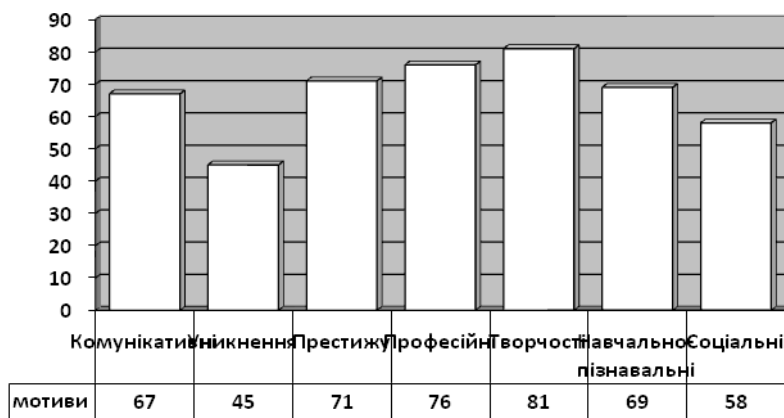

Рис. 1. Показники сформованості мотивів навчання у студентів, %

Результати діагностування за другою анкету дозволяють нам стверджувати, що 73% студентів мають середній рівень заглибленості у навчання.

Ці дві анкети дають нам достатньо інформації щодо усвідомленого ставлення студентів до навчання, але для більшої достовірності цього висновку нами було здійснено кореляційний аналіз між показниками осмисленості життя та сформованості мотивів навчання. По-перше, слід зазначити, що середній бал серед досліджуваної вибірки за осмисленістю життя становить 115,6, що відповідає досить високому рівню.

Таблиця 1

Показники г-лінійної кореляції Пірсона між рівнем осмисленості життя і шкалами мотивів навчання та заглибленості у навчання

№	Показники мотивів навчання та заглибленості у навчання	Показник коефіцієнта кореляції між відповідними мотивами навчання та рівнем осмисленості життя
1	Професійні мотиви	0,323*
2	Мотиви творчої реалізації	0,414*

Закінчення табл. 1

№	Показники мотивів навчання та заглибленості у навчання	Показник коефіцієнта кореляції між відповідними мотивами навчання та рівнем осмисленості життя
3	Навчально-пізнавальні мотиви	0,372*
4	Комунікативні мотиви	0,231
5	Мотиви уникання	0,181
6	Мотиви престижу	0,21
7	Соціальні мотиви	0,243
8	Заглибленість у навчання	0,357*

*Статистично значущий кореляційний зв'язок на рівні $p \leq 0,05$.

З табл. 1 можна побачити, що існує статистично значущий кореляційний зв'язок між показниками осмисленості життя і такими мотивами, як професійні, творчі та навчально-пізнавальні. Тобто ті студенти, які мають мотиви становлення особистості як професіонала у певній галузі; мотиви творчої реалізації як особистості; навчально-пізнавальні мотиви як переважаючі мотиви навчальної діяльності, тобто приділяють отриманню нових знань та навичок велике значення – мають більш високий рівень осмисленості життя. Також більш високий рівень осмисленості життя властивий тим студентам, які свідомо ставляться до процесу навчання як провідної діяльності, тобто мають високі показники заглибленості у навчання. На основі отриманих даних кореляційного аналізу ми робимо висновок, що усвідомлене ставлення до навчання у студентів характеризується домінуванням професійних, творчих та навчально-пізнавальних мотивів і більш високими показниками заглибленості у навчання. Виходячи з цього, за сумами провідних мотивів та показника заглибленості у навчання методом медіанного розщеплення ми поділили вибірку досліджуваних на дві підгрупи – з відносно більш високими (студенти, які мають за сумою чотирьох шкал більше 43,5) та більш низькими (які отримали менше ніж 43,5) показниками усвідомленого ставлення до навчання.

Сформовані підгрупи досліджуваних далі було порівняно між собою за показниками особистісної зрілості, що вимірювалась за допомогою методики О.С. Штепи. Як свідчать дані табл. 2, порівняння показників особистісної зрілості у досліджуваних з різними рівнями усвідомленого ставлення до навчання дозволили виявити значущі розбіжності між групами за рівнями відповідальності, життєвої філософії, автономності, креативності, толерантності, контактності та самоприйняття.

Таблиця 2

Показники розбіжностей за t-критерієм Стьюдента у показниках особистісної зрілості між студентами з різними рівнями усвідомленості навчання

Показники особистісної зрілості за ОЗО Штепи	Група досліджуваних		Величина t-критерію при визначенні значущості розбіжностей між двома групами досліджуваних
	З більш усвідомленим ставленням до навчання	З менш усвідомленим ставленням до навчання	
Відповідальність	8,5	5,3	1,783*
Життєва філософія	8,7	5,7	1,815*
Автономність	8,4	4,9	1,712*
Креативність	9	6,5	1,796*
Децентрація	7,8	7,4	1,025
Глибинність переживань	7,9	8,2	1,218
Толерантність	8,6	5,1	1,691*
Контактність	9,1	8,9	1,106*
Самоприйняття	8,9	6	1,813*
Синергічність	7,5	7,6	1,32

*Усі розбіжності статистично значущі при $p < 0,05$.

Так, студенти, які мають більш високі показники майже за всіма шкалами особистісної зрілості, мають більш усвідомлене ставлення до навчання. Не було виявлено статистично значущих відмінностей та повного переважання показників за такими характеристиками, як рівень децентрації, рівень глибинності почуттів, контактності досліджуваних та синергічність. На нашу думку, такі результати були отримані тому, що на сьогоднішній день активний та динамічний розвиток життя формує в юнаків-студентів з різними рівнями особистісної зрілості потреби у широких соціальних комунікаціях, що є причиною розвитку саме таких характеристик, як децентрація (зіставлення та інтеграція з життєвими позиціями, відмінними від власної), контактність (пошук нових соціальних зв'язків, розширення інформаційних кіл), глибинність переживань (формування емоційних констант – стійких емоційних ставлень до певних явищ життя) та синергічність (яскраво виявляється здібність бачити людей «багатовимірними»).

Висновок. У результаті проведеного дослідження можна сказати, що студенти з високими показниками особистісної зрілості вже визначилися з професійним шляхом розвитку, більш усвідомлено ставляться до навчання як інструмента отримання знань та умінь, які згодом можна буде використовувати в професійних цілях. Студенти з неусвідомленим ставленням до навчання, на нашу думку, у більшості своїй перебувають у процесі становлення особистісної зрілості, або ж уже зробили свій усвідомлений вибір не в бік професійного розвитку як представника професії, на факультеті якої проходить навчання.

Список використаних джерел

1. Братченко С.Л. Личностный рост и его критерии / С.Л. Братченко, М.Р. Миронова // Психологические проблемы самореализации личности; под. ред. А.А. Крылова, Л. А. Коростылевой. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. – С. 38–46.
2. Вершина в развитии взрослого человека. Акмеология – новая наука. – СПб.: Питер, 2007. – 359 с.
3. Леонтьев Д.А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации / Д.А. Леонтьев // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М.В. Ломоносова. – Вып. 1. – под ред. Б.С. Братуся, Д.А. Леонтьева.
4. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности / В.А. Петровский. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
5. Портнова А.Г. Личностная зрелость: подходы к определению / А. Г. Портнова // Сибирский психологический журнал. – № 27. – 2008. – С. 67–72.
6. Реан А.А. Личностная зрелость и социальная практика / А.А. Реан // Теоретические и прикладные вопросы психологии. – Вып. 1. – СПб., 1995. – 238 с.
7. Реан А.А. Психология личности. Социализация, поведение, общение / А.А. Реан. – М.: АСТ; СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 407 с.
8. Русалов В.М. Психологическая зрелость: единая или множественная характеристика? / В.М. Русалов // Психологический журнал. – 2006. – Т. 27. – № 5. – С. 83–91.
9. Штепа О.С. Формування особистісної зрілості у підлітковому і юнацькому віці / О. С. Штепа // Соціальна психологія. – 2006. – №1 (15). – С. 129–146.
10. Штепа О.С. Пропріум зрілої особистості / О.С. Штепа // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 2. – С. 26–35.
11. Фельдштейн Д.И. Психология взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности: Избранные труды / Д.И. Фельдштейн. – М.: МПСИ: Флинта, 1999. – 369 с.

Проанализирован феномен личностной зрелости в теориях отечественных и зарубежных ученых. Приведены результаты эмпирического исследования различий в показателях личностной зрелости студентов с различными уровнями осознанного отношения к учебе.

Ключевые слова: зрелость, личностная зрелость, осознанное отношение к учебе.

The phenomenon of personal maturity in the theories of domestic and foreign scholars was analyzed. The results of the empirical research of the differences in personal maturity of students with different levels of conscious attitudes towards education were shown.

Key words: maturity, personal maturity, informed attitudes to learning.

Одержано 30.04.2014.